

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

III. 1916.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1916.

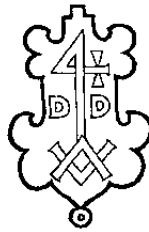
Een doosje met Zeeuwsch goudgewicht.

Muntgewichtjes dienden om een ieder, maar in de eerste plaats den geldwisselaars en kooplieden, behulpzaam te zijn in het onderscheiden van het juiste gewicht, dat eene bepaalde gouden munt moest hebben. Dit was noodig, want er werd oudtijds zeer veel met de gouden munten geknoeid. Sommige munten hadden reeds van den beginne af een minderwaardig gewicht, andere hadden dit door verschillende kwade praktijken verkregen, en waren dikwijls zeer besnoeid. Op al die abnormale geldstukken werd veel gewonnen, maar, helaas, ook oneindig meer verloren. Vandaar dat reeds vroeg ronde, later vierkante, koperen gewichtjes werden vervaardigd, die «elk voor zich de zwaarte van een bepaald muntstuk vertegenwoordigden» ¹⁾ en die door bevoegde personen werden nagezien. Gemakshalve plaatste men op de voorzijde van die koperen gewichtjes het figuur, dat ook op de daarvoor bestemde munt voorkwam, terwijl op de keerzijde meestal de initialen en het eigen teeken van den vervaardiger van dit goudgewicht werden aangebracht, als waarborg van de juistheid er van. Er zijn echter ook koperen blokjes met gladde keerzijde. De gewichtjes waren meestal in fraaie doosjes geborgen. De naam van de munt, die het koperen blokje vertegenwoordigde, stond er met zwarte letters bij aangegeven. Aan de binnenzijde van het deksel plakte de maker van de gewichtjes of

¹⁾ AUG. SASSEN, *Noord-Nederlandsche Muntgewichtmakers. Tijdschrift van het Kon. Ned. Gen. voor Munt- en Penningkunde*, 1912, blz. 84.

van het balansje meestal een artistiek uitgevoerde etiquette, die zijn naam en woonplaats vermeldde, zooals men dit uitvoerig in het artikel over «*Noord-Nederlandsche muntgewichtmakers*» van wijlen den heer SASSEN kan lezen. Behalve deze doosjes, oudtijds «goudkasjes» geheeten, die zelden compleet worden aangetroffen, zijn nog een groot aantal *losse blokjes* aanwezig, waarvan de doosjes zijn verloren gegaan. Onder deze losse blokjes vindt men hier en daar exemplaren, die op de keerzijde het Zeeuwsche wapen en den burcht van Middelburg vertoonen, en, bijgevolg, van een Zeeuwschen gewichtmaker afkomstig moeten zijn. Het terugvinden van een compleet stel Zeeuwsch goudgewicht en zelfs van een doosje met inkompleten inhoud, behoorde nog steeds tot de vrome wenschen. Het is mij daarom aangenaam te kunnen mededeelen, dat een prachtig bewaard gebleven, geheel compleet doosje met Zeeuwsch goudgewicht in 1913 door den heer J. DE KRUYTER, adjunkt-archivaris van Goes, in het archief van het Burgerlijk Armbestuur aldaar is ontdekt. De heer DE KRUYTER, steeds vol ijver voor wat de geschiedenis zijner woonplaats betreft, stelde ons onmiddellijk in de gelegenheid eene beschrijving van de gewichtjes te maken. Hoe en wanneer het Goessche Armbestuur aan het doosje is gekomen, is onbekend. In de rekeningboeken komt de aankoop niet voor. Zooals wij zullen zien, is het doosje in 1622 op de Goessche jaarmarkt voor vier gulden aangekocht. Dit is eene aardige bijzonderheid, want het is, naar ik meen, tot nu toe onbekend, tegen welchen prijs de doosjes met goudgewicht oudtijds te koop waren. Het doosje is gelijk de meeste van perenhout vervaardigd.

Het is langwerpig, 250 × 120 mM. groot, terwijl de hoogte 30 mM. bedraagt. Het deksel, waarin het schuifje voor het azengewicht is, en drie der opstaande kanten zijn door fraaie insnijdingen van een geheel ongewoon type, die zwart zijn gemaakt versierd. In het midden ziet men een ruitvormige versiering aan de hoeken in eikels en blaadjes uitlopende. Drie zoogenaamde vioolhaakjes sluiten de doos, terwijl het deksel door vier scharniertjes wordt vastgehouden. Driemaal komt aan de buitenzijde van het deksel in eene omlijsting het meesterteeken voor van den schrijnwerker of timmerman, die het houten doosje heeft gemaakt. Zie hier dit meesterteeken, dat we iets hebben vergroot.

De binnen- en de buitenzijde van het deksel zijn geheel gelijk, de versiering binnenin is echter gedeeltelijk wit gebleven. Er is geen etiquette aanwezig. Binnen in het deksel staat in oud-Hollandsch schrift: «Gekogt in de Goessche Jaermerckt in Augusto, 1622 . om . vier gulden», terwijl op de buitenzijde te lezen staat: «Armkamer van der Stadt Goes». Het ronde schaalje met een middellijn van 50 mM. draagt het Zeeuwsche wapen, terwijl op het driekante, 70 mM. aan iedere zijde lang, de burcht van Middelburg prijkt. Boven dit wapen is nog een stempel aangebracht, vermoedelijk een meesterteeken. De balans is 210 mM. lang.

40 gewichtjes zijn als volgt in de dōos gerangschikt, terwijl het veld evenals het schuifje voor het azenge-
wicht, met rondjes is versierd.

Naam van het blokje in oud-Holl. schrift.	Gewicht in grammen.	Gewicht, herleid in engelschen en azen. 1)		Gewicht, aangegeven in den beeldenaar van 21 Juli 1622.	
		E.	A.	E.	A.
1. Portugalois. 2)	12,25.	7.	30.		
2. $\frac{1}{2}$ Portugalois.	6,10.	3.	30.		
3. $\frac{1}{4}$ Portugalois.	3,05.	1.	31.		
4. Dobbel ducaet.	7.	4.	17,6	4.	18.
5. Enkele ducaet.	3,52.	2.	9,2.	2.	9.
6. Hongers ducaet. 3)	3,55.	2.	9,8.	2.	9.
7. Henricus (nobel).	6,82.	4.	13,8.	4.	14.
8. $\frac{1}{2}$ Henricus.	3,40.	2.	6,7.	2.	7.
9. Lanc cruiz 4)	3,55.	2.	9,8.		
10. Goutgulden.	3,27.	2.	4,1.	2.	4.
11. Roosenobel.	7,67.	4.	31,6.	5.	
12. $\frac{1}{2}$ Roosenobel.	3,72.	2.	31,4.	2.	16.
13. Cort Cruiz. 5)	3,57.	2.	10,3.		
14. Franse Croon.	3,40.	2.	6,7.	2.	7.
15. Andries gulde.	3,30.	2.	4,6.		
16. Nieu Jacobus. 6)	9,50.	6.	5,7.		
17. Halve dito.	4,53.	2.	30,2.		
18. Vierde dito.	2,26.	1.	15.		
19. Gouden reael (van Karel V).	5,34.	3.	15.		

1) Een mark Trooisch- of goudgewicht was verdeeld in 8 onsen
a 20 engelschen, a 32 azen.

2) 1—3 Viervoudige, dubbele en enkele kruisaat van Portugal.

3) Hongaarsche dukaat.

4) Kroon van Portugal.

5) Kroon van Portugal.

6) Nieuwe JACOBUS, bij GRUEBER (No. 545) Laurel geheeten.

20. Halve gouden reaal. 1)	2,92.	1.	28,7.	
21. Keisergulden 2)	3,49.	2.	8,6.	
(Ingestempeld LXX $\bar{3}$ = 70 $\frac{1}{2}$).				
22. Gouden leeu.	4,16.	2.	22,5.	
23. Holl. Rider (met wapen van Zeeland).	9,98.	6.	15,7.	6. 16.
24. $\frac{1}{2}$ Holl. Rider.	4,98.	3.	7,6.	3. 8.
25. Angelot.	5,12.	3.	10,5.	3. 10,6.
26. $\frac{1}{2}$ Angelot.	2,56.	1.	21,2.	
27. Jacobus. 3)	9,97.	6.	15,5.	
28. $\frac{1}{2}$ Jacobus.	4,98.	3.	7,6.	
29. $\frac{1}{4}$ Jacobus.	2,48.	1.	19,6.	
30. Pistolet van 4.	13,63.	8.	27,6.	8. 28.
31. Pistolet van 2.	6,81.	4.	13,6.	4. 14.
32. Pistolet.	3,40.	2.	6,7.	2. 7.
33. Roomse croon. 4)	3,40.	2.	6,7.	
34. Edüart. 5)	5,55.	3.	19,4.	
35. Süüerein. 6)	6,13.	3.	31,5.	
36. Halve süüerein.	3,05.	1.	31,4.	

1) Dit is vermoedelijk de gouden Karolus gulden. Op het koperen blokje staat eenzelfde borstbeeld als op den gouden reaal van KARET. V. GROEBE zegt er van, dat deze gulden wel eens Keizersgulden werd genoemd. De echte Keizersgulden echter was de halve reaal, zie volgend nummer.

2) Halve gouden reaal. Er gingen 70 $\frac{1}{8}$ stukken in het mark. Op het blokje staat echter 70 $\frac{1}{2}$.

3) Met J. R. in het veld. Souverein van Engeland, volgens GROEBE, JACOBUS souverein genaamd, echter meer bekend onder den naam van Unité. Deze munten werden in 1622 ongangbaar verklaard. In 1606 had men den Nederl. gouden rijder geslagen op den voet van dezen JACOBUS souverein. Men ging echter gelooven, dat deze laatste munt meer waarde had dan de gouden rijder. Er schijnen exemplaren van den JACOBUS souverein te bestaan, die, door een vergrootglas bekeken aantoonen, dat de beeldenaar op een Nederl. rijder is gestempeld. Dit werd natuurlijk met het doel gedaan om er winst mede te behalen. Men lette dus met aandacht op die souvereins.

4) Kroon van Italie. (Kerkelijke staat.)

5) Halve EDUARDUS souverein. Koningsbuste naar rechts, met E en roos in het veld.

6) Souverein.

37. Vriese Rider.	3,40.	2.	6,7.	2.	7.
38. Gelders Rider (met LXXVI).	3,23.	2.	3,2.	2.	7.
39. Phls gulden (Philipsgulden).	3,31.	2.	4,8.		
40. Swaerden. ¹⁾	5,11.	3.	10,3.		
41. Moorssen ducaet. ²⁾	4,60.	2.	31,7.		
42. Albertus (met 1605).	5,16.	3.	11,3.	3.	11½.
43. ½ Albertus.	2,92.	1.	28,7.		

De keerzijde van al deze gewichtjes vertoont eene variëteit van het Zeeuwsche wapen, den leeuw met opgeheven zwaard in den rechter- en vier pijlen in den linkerklauw, alles door een krans omsloten, die niet door roosjes is onderbroken. In het veld ^{M.M.}_{D.}, waarboven het jaartal 1622.

Zie hier de afbeelding er van. Gewicht van den Albertus. ³⁾ Mijne verzameling.

Behalve het bovenbeschreven goudgewicht zijn ook

¹⁾ Dit is de Schotsche kroon. Het blokje draagt het jaartal 1611. Bij GRUEBER «Sword and Sceptre Piece» genaamd. In de beeldenaars van 1609 en 1619 worden deze munten Schotsche angelotten geheeten. Er bestaan valsche exemplaren van in zilververguld, die het jaartal 1611 hebben, terwijl ze van 1601—1604 zijn vervaardigd. Eigenaardig, dat op ons blokje ook 1611 staat. In het doosje van JACOB DRIELENBURG draagt het gewichtje het juiste jaartal 1603.

²⁾ Turksche dukaat. Komt in de «Caerte of Liste», in 1627 uitgegeven, als Ducaet van Turchijen, voor.

³⁾ Behalve dit zijn mij nog de volgende losse blokjes van dit type bekend: Eduardus nobel, gewicht 5.52 gr. Verz. A. O. VAN KERKWIJK. Henricus nobel. Dit gewichtje draagt het jaartal 1615, is dus blijkbaar uit een vroeger doosje afkomstig. Verz. VISART DE BOCARMÉ te Brugge.

nog blokjes met andere initialen aan weerszijden van het Zeeuwsche wapen bekend. Sommige dezer blokjes hebben, behalve het wapen, bovendien den burcht van Middelburg als kenmerk van afkomst er bij. Jammer genoeg zijn de doosjes er van verloren gegaan. Deze blokjes zijn aan den onderkant dikwijls slordig en onduidelijk gegoten. Wij zullen de ons bekende achter-eenvolgens hieronder mededeelen,

Initialen ¹⁾ M M (15) 95.

1.

1. Zeeuwsch wapen in een staanden rechthoek, waarboven de enkel gekanteelde met drie tinnen voorzienen burcht van Middelburg, tusschen 95 (1595). Aan weerszijden van het wapen de letter m, alles door een ronden stippelrand omgeven. Op de golven sporen van een letter.

Gewicht van den Spaanschen dukaat, weegt 3.45 gr.

Mijne verzameling.

- 1a. Gelijk aan het vorige blokje.

Gewicht van den dubbelen kruisaat van Portugal, weegt 5.89 gr.

Mijne verzameling.

2.

¹⁾ Wij spreken hier niet van een balansmaker M M, omdat het onzeker is of deze initialen van een dergelijken werkman zijn. De letters M B en M D B zouden ook Middelburg kunnen beduiden.

2. Zeeuwsch wapen, tusschen M M. De burcht, het jaartal scheidende, heeft vier tinnen. De krans is grover en door vier roosjes onderbroken.

Gewicht van het gulden vlies, weegt 4.15 gr.

Mijne verzameling.

- 2a. Initialen M M (15)98.

Variëteit van het vorige blokje, met het jaartal (15)98.

Gewicht van den angelot van Engeland, weegt 5.00 gr.

Mijne verzameling.

Initialen M M, zonder jaartal.

3.

3. Zeeuwsch wapenschild, tusschen M M. De burcht is dubbel gekanteeld en is niet door een jaartal omgeven. De bladerenkrans is door vier stippen onderbroken. Op de voorzijde is aan den rechter bovenhoek een hoorn ingestempeld.

Gewicht van den Hongaarschen dukaat, weegt 3.48 gr.

Mijne verzameling.

4.

4. Kleiner wapenschild van Zeeland, waarboven de enkel gekanteelde burcht van Middelburg tusschen 16-05. Onder het wapen een hoorn, aan weers-

zijden er van de letter M. Fijne krans, die aan twee zijden door een knoopje is onderbroken.

Gewicht van den halven gouden reaal, weegt 3.42 gr.

Mijne verzameling.

4a. Geheel als het vorige blokje.

De voorzijde heeft tusschen de zwaarden het jaartal 1611, een bewijs dat het blokje na 1605 is vervaardigd. Zie verder de noot op blz. 103.

Gewicht van den Schotschen kroon of Schotschen angelot, weegt 3.97 gr. Afsleseten.

Mijne verzameling.

4b. Type als No. 4.

Gewicht van den Gelderschen rijder van KAREL VAN EGMOND met LXXVI (in het mark), weegt 3.15 gr.

Een gewichtje bij DE WITTE, ¹⁾ pl. II, No. 45, dat het jaartal 1617 draagt, heeft LXXII (in het mark). Dit betreft echter den nieuwen Gelderschen rijder, sedert 1582 gemunt.

Mijne verzameling.

Initialen S. M.
D.

5.

5. Fijngeteekend wapenschild van Zeeland. Boven het het schild, tusschen het jaartal 1615, een hoorn,

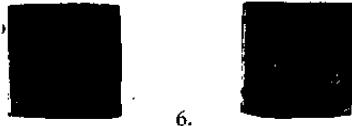
¹⁾ ALPHONSE DE WITTE. *Les denervaux et leurs ajusteurs aux Pays-Bas méridionaux*. Bruxelles 1899, pl. II, No. 45. Op het gewichtje op de plaat is bij vergissing XXXI gegraveerd, in den tekst is echter het juiste cijfer 72 vermeld.

die door een strik aan den krans is vastgehecht. De krans is viermaal door een knoop onderbroken. In het veld de letters *S. D. M.* waar tusschen stippen en sterretjes. Fijne gravure.

Gewicht van den pistolet van Spanje, weegt 3.34 gr.

Mijne verzameling.

Initialen I . D .

6.

6. Wapen van Zeeland als bij No. 5, maar grooter. De enkel gekanteelde burcht tusschen twee stippen; onder het wapen een hoorn, die met een lint aan het schild is vastgemaakt, *I . D* in het veld. De eerste letter slecht gegoten. Fijne, doorloopende krans.

Op de voorzijde het jaartal 1605. ¹⁾

Gewicht van den Albertijn, weegt 5.10 gr.

Mijne verzameling.

- 6a. Een gewichtje met de initialen *I . D* in een door vier stippen onderbroken krans en met dubbel gekanteelden burcht, en zonder hoorntje onder het wapen, is in bezit van den heer VISART DE BOCARMÉ te Brugge.

Gewicht van den rozenobel. *Revue belge*, 1894, pl. X, No. 15.

¹⁾ Een gewichtje van dit type was vroeger in het bezit van den heer ALPH. DE WITTE te Brussel.

Initialen I. D.
C.

7.

7. Wapenschild van Zeeland, waarboven een dubbel gekanteelde burcht. In het veld 1^p. De breede krans is op zijde door roosjes, boven en onder door een stip onderbroken.

Gewicht van den Albertijn, jaartal 1606, weegt 5.07 gr.

Mijne verzameling.

- 7a. Type als No. 7.

Gewicht van den halven milreis, weegt 3.79 gr.

Mijne verzameling.

- 7b. Zelfde gewichtje, weegt 3.80 gr.

- 7c. Gewicht van den souverain, weegt 6.13 gr.

- 7d. Gewicht van den gouden reaal, weegt 5.34 gr.

- 7e. Gewicht van den halven gouden reaal, weegt 3.50 gr.

- 7f. Gewicht van den angelot, weegt 5.12 gr.

- 7g. Gewicht van den halven angelot, weegt 2.56 gr.

- 7h. Gewicht van den Brabantschen kroon, weegt 3.40 gr.

- 7i. Gewicht van den halven Schotschen kroon, weegt 2.55 gr.

- 7k. Gewicht van den goudgulden, weegt 3.27 gr.

Nos. 7b—7k verzameling A. O. VAN KERKWIJK.

Initialen $\begin{matrix} M B \\ C \end{matrix}$

8.

8. Wapen van Zeeland, waarboven de burcht van Middelburg, door het jaartal 0—6 (1606) gescheiden. In het veld $\begin{matrix} M B \\ C \end{matrix}$, alles door een door roosjes onderbroken krans omgeven.

Gewicht van den angelot, weegt 5.06 gr.

Koninklijk Kabinet.

- 8a. Zelfde type.

Gewicht van den rozenobel.

Verzameling VISART DE BOCARMÉ te Brugge.

- 8b. Gewichtje, afgebeeld in de *Revue belge de Numismatique*, 1894, pl. X, No. 16. De c is op dit gewichtje niet aangegeven.

Initialen $\begin{matrix} M B \\ D \end{matrix}$

9.

9. Zeeuwsch wapenschild. Grove, zeer onduidelijk aangegeven burcht. In het veld $\begin{matrix} M B \\ D \end{matrix}$ door een ruwen krans omgeven. De figuren op de keerzijden dezer blokjes zijn, in tegenstelling met het muntfiguur op de voorzijden, uiterst slordig bewerkt.

Gewicht van den dubbelen kruisaat van Portugal,
weegt 6.12 gr.

Mijne verzameling.

9a. Gewicht van den halven Henricus nobel, weegt
3.40 gr.

9b. Gewicht van den gouden reaal, weegt 5.35 gr. Het
is opvallend, dat de voorzijde geen borstbeeld,
maar den Keizerlijken adelaar voert.

9c. Gewicht van den souverain, weegt 5.55 gr.

9d. Gewicht van den Nederlandschen rozenobel, weegt
7.68 gr.

9e. Gewicht van den Turkschen of Moorschen dukaat,
weegt 4.60 gr.

No. 9a--9e mijne verzameling.

Het Goessche doosje met Zeeuwsch goudgewicht kan naar het bekende muntplakkaat van 21 Juli 1622 zijn vervaardigd. Dit is echter niet waarschijnlijk, omdat het, zooals wij zagen, reeds einde Augustus op de Goessche jaarmarkt werd verkocht. Het was in dien tijd maar treurig met het geldwezen gesteld: «Het gantsche stuk van der Munte in alle zijne leden», zoo zuchtten de Staten Generaal, »tzy de valuatie van den Gelde, muntslagh, wissel-ampt, goud- en silver-smeeden-ambacht, de Juweel-handelinge, enz. is in zoo grooten verbijstertheyt ende confusie, ja ongebondenheyte ende moetwillighe ongeregeltheyt verlopen. dat het hoog noodigh ende meer als tijt (geworden) is om den staat van 't Landt in ordre ende buyten verwarringte te houden».

Al die narigheid was veroorzaakt door het groot aantal verschillende buitenlandsche muntsoorten, die

in omloop waren en die door hare «grootte verscheyden-
 heyt in figuer ende afslagh confusie gaven uit onkennisse
 om d' een uyt den anderen te scheyden». De Staten
 besloten eene opruiming onder die vele vreemde munten
 te houden en lieten een groot aantal daarvan aan den
 omloop onttrekken, en andere in prijs verminderen, ¹⁾
 hopende zoo doende, «tot de meeste eenvoudighen en
 hoe langer hoe meer tot de vorige valuatie en pryzinghe
 van den gelde te komen». Dat het ernst was met de
 zaak bewijst o.a. art. 36, waarin een groot aantal
 ambtenaren ²⁾ worden opgenoemd, die onder eede ver-
 plicht waren het nieuwe plakkaat «in alle poincten
 ende articuylen te onderhouden».

In Middelburg had die beëdiging den 22 Augustus
 1622 door den baljuw plaats ³⁾. Het stedelijk bestuur
 beloofde plechtig geene andere speciën te zullen aan-
 nemen en uit te geven tot geen hoogerens koers dan
 het plakkaat vermeldde. Is het nu niet teekenend, dat,
 terwijl bijv. de schepenen BROUWER en STRYPE dadelijk
 bereid werden bevonden den eed af te leggen, de
 makelaars DE LA RUE, DOMINICUS DE MOL en nog twee
 anderen dit weigerden te doen? Zoo ziet men, dat in
 de schromelijke geldverwarring, waarmede de Staten
 voortdurend te kampen hadden, geen afdoende ver-
 betering kon komen tengevolge van den onwil en de

¹⁾ Zoo werd de Ned. gouden rijder, die 11 g. 8 st deed, op 11 g.
 6 st. gezet; de Fransche kroon van 3 g. 19 st. tot 3 g. 18 st. verminderd, enz.

²⁾ Daaronder behoorden niet alleen de leden der gemeentelijke besturen,
 maar ook alle «renteniers, winkeliers, houtkoopers, haringkoopers, her-
 bergiers, notarissen, makelaars, taeffel-houders van Bancken van Leeninge
 met hare comysen en dienaars, deeckens, overluyden en gheswoorens
 van ambaghten, neeringhen ofte gilden, enz. enz.

³⁾ *Register ten Rade van 20 en 22 Augustus 1622.*

baatzucht van velen in den lande. «Eerst toen in 1694 de driegulden als standpenning werd ingevoerd, die tot in 1806 van hetzelfde gehalte is gebleven, had men een gelijken grondslag gelegd voor het zilveren muntwezen der geheele Republiek. ¹⁾ De invoering van den driegulden was de mooiste verbetering, die in het Nederl. muntwezen werd aangebracht».

Wie zijn de personen geweest, wier initialen op de hierboven beschreven blokjes voorkomen? Wij hebben er langdurig naar gezocht, echter zonder bevredigend resultaat. De aanwezige archieven ²⁾ hier ter stede hebben geen licht in deze zaak ontstoken. Als laatste hulpmiddel bleef het archief over van het voormalige Smedengild alhier, op het Raadhuis bewaard, waaronder, zooals men weet, ook de balansmeesters, koper-slaggers en andere dergelijke werklui waren ingedeeld. Men treft dan ook op menig goudgewichtje tusschen de initialen een hamer als kenteeken van den balansmaker aan. ³⁾

Het oudste rekeningboek der smeden loopt van 1546—1598, het daaraanvolgende van 1598 tot 1647. Eene algemeene lijst der ingekomen gildebroeders, zooals dit bij het goudsmidsgilde het geval is, komt in

¹⁾ *De Rijksmunten in Gelderland tot het begin der 18^e eeuw*, door Dr. S. P. HAAK in: *Bijdragen en Mededeelingen der Ver. Gebr.*, deel XV, blz. 367.

²⁾ Zoo komt in de rekeningen van den muntmeester der Zeeuwsche munt van 1591- 1597 en 1612-1619 met zekerheid niets voor, dat met de initialen op het Zeeuwsche goudgewicht overeenkomt (Mededeeling van den heer C. DE WAARD, alhier).

³⁾ Ook in Antwerpen waren de balansmakers lid van het smedegild. Hun wapen was: de gueules au marteau de sable, surmonté d'une couronne d'or. Sommige Antwerpsche balansmakers hadden een hamer als kenteeken op hunne gewichten. DE WITTE, l c., blz. 25.

de smedenboeken niet voor. In den beginne worden eenige ambten achter den nieuw ingekomen broeder vermeld, maar reeds spoedig is men daarmede opgehouden. De oogst is gering. Wij vonden slechts de volgende balansmakers vermeld:

1592 en 1602. MAERTEN GOETBLOET.

1594 en 1599. ISAAK DEENE, ook wel DEELE gespeld.

1596. GUILLAUME DE NEVE, leerling balansmaker.

1596. THOMAS, balansverkooper.

1603. MICHIEL VAN HESSEN, leerling balansmaker.

Onder de vrijgeworden broeders uit dien tijd, noemen wij nog de volgende namen, omdat gelijke initialen op de Zeeuwsche goudgewichtjes voorkomen:

1594. MEERTEN DE MESMAKER.

1594. MATHYS BUYS.

1594. MEERTEN DE MON, ook wel DU MON en DE MONDT gespeld.

De mogelijkheid bestaat, dat ook deze personen de balansmakersproef hebben afgelegd of koperslagers waren, die mede tot het smedengild behoorden.

Van al deze namen zijn slechts aan IZAAK DEENE of DEELE de blokjes met de initialen I D met eenige waarschijnlijkheid toe te schrijven.

Wat GUILLAUME DE NEVE betreft, hij kan de latere balansmaker G. DE NEVE zijn geweest, van wien het Friesch museum een doosje bezit, dat door den heer SASSEN op blz. 115 van zijn merkwaardig artikel is beschreven. Hij zou dan indertijd naar Amsterdam zijn verhuisd en in de Warmoesstraat «In de Gout-schael» zich gevestigd hebben. Doosjes met muntgewichtjes door hem uitgegeven zijn gedateerd van 1615 tot 1652.

In de ordonnantie van het smedengild van 1706,

vermeldt art. 15 de proef, die de balansmakers hadden af te leggen. Ze was als volgt: «Idem soo wie binnen dese stad Middelburg of Jurisdicte van dien sal willen balance maken, sal gehouden wesen te maken voor sijn proeve een balance van isere, lanck twee voeten, ende soo hij een houte balance makeñ ware, sal hy gehouden wesen te maken een houte balance, wesende lanck vier voeten, en soo hy beyde soorten wilde maken, sal hy beyde de voorsz. proeve moeten doen».

Van het maken van fijne balansjes wordt in de ordonnantie niet gerept.

Het is opvallend, dat het fraaie, weinig gebruikte, Zeeuwsche doosje geen etiquette van een balansmaker in het deksel draagt, zooals dit bij alle andere doosjes het geval is. Ze kan er niet zijn uitgevallen, want dan zou een heldere plek in het deksel zichtbaar zijn, terwijl, integendeel, het geheele veld met ornamentjes is versierd. Het doosje is dus, in tegenstelling met alle andere mij bekende exemplaren, zonder garantie van een balans- of gewichtmakersnaam ten verkoope aangeboden. Het Zeeuwsche wapen, meestal vergezeld van het Middelburgsche burchtje, diende hier als kenteeken van de afkomst der doosjes en, tegelijkertijd als waarborg voor de juistheid der gewichten. Zooals men weet, komen op sommige blokjes eveneens stedelijke wapenschilden voor; een provinciaal wapen, zooals het Zeeuwsche, treft men er echter niet op aan. Mogelijk is het Zeeuwsche wapen er bij geplaatst, omdat ook Doornik een burcht als muntteeken voerde. In 1581 was, met het oog hierop, het burchtje op de Zeeuwsche munten eenigszins gewijzigd, om deze beter van den Doornikschen muntslag te kunnen onderscheiden. Een

tijdlang is toen blijkbaar een dubbel gekanteelde burcht als muntteeken ingevoerd, zooals de Philipsdaalders, dubbele dukaten, snaphaanschellingen en nobels uit dien tijd aanwijken. In 1586, toen het Zeeuwsche munthuis door den graaf van LEICESTER in zijn beroemde ordonnantie recht is wedervaren, zag men den enkelen burcht weer op de munten verschijnen. De stempelsnijder MATHIJS HOOFT sneed in 1652 weer een dubbel gekanteelden burcht. Een eeuw later kozen de muntmeesters HOLTZHEY weer den enkelen burchtvorm, maar bleven dezen niet getrouw. Men zou haast gaan gelooven, dat de stad zelve niet goed wist, welken vorm haar wapen eigenlijk behoorde te hebben. Op het Zeeuwsche goudgewicht is het burchtje, zooals wij gezien hebben, nu eens dubbel, dan weder enkel gekanteeld.

We hebben niet kunnen ontdekken welke personen de gewichtjes hebben gemaakt. Het kunnen balansmakers, gewichtmakers, wisselaars en stadsijkers zijn geweest, want in Zeeland waren vermoedelijk al deze personen bevoegd hunne initialen op de koperen blokjes te plaatsen, omdat deze aan de Zeeuwsche munt zullen zijn gejusteerd. Het Zeeuwsche wapen was hier het voornaamste garantieteeken. Behalve ISAAK DEENE of DEELE, die op de initialen I D zou kunnen aanspraak maken, zouden de initialen M M misschien aan MATHIJS MOLCKMAN mogen worden toegeschreven, die niet alleen een beroemd goudsmid is geweest, maar verschillende ambten heeft bekleed, bijv. dat van publiek wisselaar, waartoe hij in 1613 met MARCUS DE LA PALMA was benoemd. Dit verplichtte hem alle biljoenen in te wisselen, alsmede alle gouden munten, die tot dit doel bij hem werden gebracht. Men meende door dezen

maatregel den koopman te gerieven en de steigerung van het geld zooveel mogelijk tegen te gaan. MOLCKMAN was tevens overdeken van de Balanskinderen. Mij is echter, dit moet worden gezegd, geen enkel geval bekend, dat een goudsmid ook tevens balansmaker was. Dit blijkt ook uit de uithangborden, die de balansmakers gebruikten: «De fijne balans», «de goudbalans», «de muntbalans», «de Balans», «het Goudgewicht», enz. MOLCKMAN kan dus alleen als goudsmid of als wisselaar zijn initialen op het goudgewicht hebben geplaatst. Balansmakers komen reeds vroegtijdig in de oude oorkonden voor. In 1484 ging een zekere LANSLOET HEYNRICXZON van Dordrecht naar Antwerpen «om den balanchemaker te halen om die gewichten en balanchen derselver munten te adjusteren». 1)

Maar ook wisselaars zijn van ouden datum. AALBRECHT VAN BEIEREN is de eerste Hollandsche graaf geweest, die, in 1388, dergelijke ambtenaren heeft aangesteld. Er was reden voor. De Hoeksche en Kabeljauwsche twisten veroorzaakten eene voortdurende ebbe in 'sgraven schatkist. Men begrijpt, dat, om den bodem van dat Danaïden vat maar eenigszins te stoppen, de in omloop gebrachte munten van steeds slechter gehalte werden en het biljoen nabij kwamen. De nieuw aangestelde wisselaars 2) nu hadden te zorgen, dat het

1) Post voor bodeloonen, uit een rekening van 1482—1485, medege-deeld door VAN DER CHIJS, *Munten der voorm. graafsch. van Holland en Zeeland*, blz 481.

2) In Vlaanderen hadden in 1453 de wisselaars het uitsluitend recht van verkoop van goudgewicht en balansjes; eenige jaren later ging dit aan de publieke geldwegers over, die door het stedelijk bestuur werden aangesteld. Sedert 1489 mochten ze ook gewichten vervaardigen. Een 20-tal jaren later, stelde men een ambtenaar aan, die verplicht was

nog aanwezige goede geld niet werd uitgevoerd en het kwade geweerd, terwijl zij den kooplieden tot een goeden gids moesten zijn, iets, wat waarlijk wel noodig was, want ieder oogenblik veranderde de koers van het geld, zoodat burgers en kooplieden kans liepen voortdurend benadeeld te worden. Het was dus een goede stap vooruit. IJkmeesters vond ik het vroegst in de 15^e eeuw vermeld. In het jaar 1450 namelijk, reisde PHS. PELGRIMSZ VAN WAETSELAER, stempelsnijder aan de Hollandsche munt te den Haag naar Middelburg «om er te laten passeren die proevē die hij gemaickt hadde. En is voirt getoghen van Middelburgh voorsz. uit laste van de voirsz. Rade wesende by mynen hrē van CHAROLOIS om by den muntmeester en yckmeester te laten ycken en conterpoisen in der munte aldaer myn voirsz. genad. hrn pijl van XXIIIV marc dair of elc marc coste eenē grotē vlaems fac. 11 sch. gr.»¹⁾ De door stippen aangeduide muntplaats zal wel Antwerpen, Mechelen of Brugge zijn geweest. KAREL DE STOUTE ging nog een stap verder. Hij stelde namelijk in 1467 personen aan, die onder eede verplicht waren alle gouden munten te wegen, die voor dit doel bij hem werden gebracht zonder daarvoor loon te mogen bedingen, ook was het ten strengste verboden deze gouden munten aan te koopen.²⁾ In volgende jaren zorgden de generaal-meesters der munt voor het aanstellen dezer personen. De gezworen stadsijkers uit de

gewichten op verzoek te leveren. Die gewichten moesten toen met een «vuurstaal» en tevens met het stedelijk wapen worden gestempeld. DE WITTE, l. c., blz. 25.

1) V. D. CHIJS. *De munten v. Holland en Zeeland*, blz. 433.

2) DE WITTE, l. c., blz. 17.

XVIe eeuw waren meestal eenvoudige ambtenaren. Het *register ten Rade* alhier, d.d. 8 Februari 1550, deelt hieromtrent mede, dat aan een zekeren tinnegieter, CLAES geheeten, die in de Korte Gortstraat woonde, het officie van het ijkerschap werd geschonken. Hij volgde toen den loodgieter CORN. FLORYNSZ. op. In 1575 ijkte JAN JANSZ. de gewichten. Ook dezen was loodgieter; hij woonde op de Burcht. Veertig jaren later was het officie aan den Landsijkmeester opgedragen. Een bekwaam en handig tinnegieter kon oudtijds wel in staat zijn geweest het goudgewicht te ijken, mits een volmaakt stel Trooisch- of goudgewicht te zijner beschikking stond. En dit was hier als elders het geval. In de ordonnantie van PHILIPS DEN SCHOONEN van 1501 voor het goud- en zilversmedengilde ¹⁾ alhier, komt onder artikel XIV voor «dat allen die goud en zilver zullen verkoopen, justen en regtvaardigen wagen en troyschen gewigte zullen gebruiken, zulks als men in onser munte useert. En art. XV vult deze bepaling aan door te melden, dat «de generaal-keurmeester in elke stede brengen zal, daer men dese keure en ordonnantie houden sal, een troysch gewichte van een marck jegen welke men alle andere gewigten juysteren en eyken moet, alear men daermede yet sal mogen wegen, ontfangen of leveren.» Het aanwezig zijn van een juist peilgewicht in de Zeeuwsche munt, ²⁾ maakte het dus

¹⁾ Uit een afschrift dezer ordonnantie berustende in het Rijks Archief-depot alhier.

²⁾ In den Inventaris van de goederen der Zeeuwsche munt dd. 21 Nov. 1612, wordt uitdrukkelijk gesproken van schalen en peilgewicht; van doosjes met goudgewicht echter niet. Toen de Statengriffie in 1578 werd georganiseerd, werd voor «die goude en silvere gewichte betaald 14 sc., blyckende by den acqyete ende quitancie hierop dienende, de somma van

doenlijk, dat een bekwaam tin- of loodgieter als ijkmeester kon worden aangesteld. De goudkasjes zullen echter aan de munt zijn gejusteerd, want er was, om de blokjes naar waarde te wegen, ook muntkennis noodig. LEICESTER'S beroemde muntordonnantie van 4 Augustus 1586 verplichtte den ijk- of justeermeester iedere drie jaren het gewicht in het land te gaan nazien. Na onderzoek en verbetering moest hij die gewichten, behalve met zijn eigen aangenomen teeken, ook nog met een «leeuwkje» stempelen. Later kwamen er meerdere ijkmeesters bij. In 1606 stempelde men niet meer met «het leeuwje» maar met een «bosch (bundel) met pijltjes». Langzamerhand zijn de ijkmeesters aanzienlijke ambtenaren geworden. In de Zuidelijke Nederlanden behoorden ze tot het «Corps des Officiers des Monnaies» en genoten vele voorrechten.

Na het hierboven aangehaalde, mag men met eenigen grond aannemen, dat MATHIJS MOLCKMAN als publiek wisselaar eigen goudgewicht kan hebben gehad, dat in de Zeeuwsche munt zal zijn gejusteerd. Het is zeer wel mogelijk, dat doosjes met goudgewicht aan de Munt konden worden besteld. Wij stappen hier echter van dit onderwerp af, omdat het voorshands alleen op hypothese berust.

Zijn uit de 14e eeuw ¹⁾ thans nog oorkonden voor-

14 sc.» Dit ziet, meenen we, op het aanschaffen van een doosje met goudgewicht à f 4.20, een bedrag, overeenkomende met den prijs van het Goessche doosje. Het kan evenwel ook een stel Trooisch gewicht (nest) zijn geweest, dat uit verschillende ronde bakjes, in elkaar passende, bestond

¹⁾ 14e eeuw. JEHAN DU SOLIER, lieutenant du maître particulier de la monnoye de Rouen, trabuchoit des deniers blancs à un denarial (DE WITTE, *Les Deneraux et leurs ajusteurs*, blz. 7).

handen, die het gebruik destijds van goudgewicht vermelden, ook in de 18e eeuw waren de goudblokjes nog volop in zwang. Ze bleken ook toen nog onmisbaar, zoowel voor koopman als burger. In de 18e eeuw was de verwarring in het geldwezen door het in omloop zijn van gouden munten van te licht gewicht, nog verre van hersteld. De Staten-Generaal schreven dit gedeeltelijk toe aan de onbekendheid van het publiek met het juiste gewicht, dat vooral de gouden dukaten moesten hebben, alsmede van het gebruik van ongeijkt gewicht bij het wegen der munten. Hier heeft men het oog op de goudkasjes gehad. De Staten-Generaal besloten met «vigueur» op te treden en gaven den 1 Mei 1750 eene uitvoerige publikatie uit tot redres der goudspeciën. Over de eerste bepaling kunnen we kort zijn. De heele en halve gouden ridders bleven, met uitzondering van alle andere, standpenningen met vasten koers. Het tweede bevel gold de gouden dukaten, die, evenals vroeger, 2 engelschen 8½ aas moesten wegen. Den muntmeesters werd op het hart gedrukt de muntplaatjes voor de dukaten niet lichter dan dit gewicht te maken en dezelve stuk voor stuk te wegen. De Staten-Generaal vonden, dat ze al te toegevend waren geweest, door, tot nu toe, bij elkaar vier azen remedie ¹⁾ aan wisselaars en muntmeesters toe te staan, want er was «dagelijks twist, bedrog en groote confusie door ontstaan tengevolge de vuile baatzucht der menschen». Daar moest nu eens voor goed een eind aan komen.

¹⁾ Remedie van gewicht. Dit bestond uit een kleine vermindering, die men den muntmeester toestond op de bij de verordening bepaalde zwaarte der muntspeciën. Er was ook nog een remedie van gehalte. BROEKEMA, *Geschiedenis der Zeeuwsche munt*, blz. 18 (348).

Alle gouden dukaten, die meer dan twee azen te weinig gewicht hadden, werden voor biljoen verklaard en mochten dus niet meer in omloop zijn. Het derde punt uit de publikatie, betreft meer bepaaldelijk ons onderwerp, omdat het de blokjes uit de gouddoosjes bespreekt. Het was namelijk gebleken, dat menig blokje door den tand des tijds afgesleten of defekt was geworden en, bijgevolg, te licht van gewicht. Er moest over het geheele land een herziening van het goudgewicht komen. JACOB L'ADMIRAL junior, ijkmeester-generaal van de Unie, te Amsterdam, kreeg opdracht alle in Nederland voorhanden zijnde goudkasjes en losse blokjes te gaan nazien en, zoo noodig, op het juiste gewicht te brengen. De goedgekeurde blokjes zou hij stempelen met het «Generaliteitsleeuwkje met de pijlen» teneynde alle goudgewigten op een vasten en eenparigen voet en justesse, tot verseekertheyd der Ingezeetenen en alle handeldryvende personen, gebragt en gehouden zouden worden». Maar vóór alles, moesten de in de Unie aanwezige blokjes om den gouden dukaat te wegen, worden onderzocht. Niet geijkte blokjes mochten niet meer worden gebruikt. Wie het toch deed, werd met 100 dukatons beboet. Een extra voordeeltje werd aan de wisselaars gegund. Men stond hun namelijk toe aan een der snoertjes van het balansje een gewichtje van twee azen vast te hechten, zoodat ze dit gewicht op alle gouden munten vooruit hadden. Tot in de kleinste bijzonderheid werd alles vastgesteld. De ijkmeester-generaal zou alle drie jaren een reis door het land maken en de voornaamste steden bezoeken. Op vertoon van zijn «Commissie» moesten de respectieve magistraten, mits tijdig gewaarschuwd, hem 2 à 3 zitdagen toestaan

tot het «examineren, just te maken en het ijken» van de in die plaatsen gebruikt wordende goudgewichten. Zijn belooning zou als volgt zijn:

	gl.	st.	p.
Voor het visiteren en ijken van een kasje met goudgewicht.	0	6	0.
Voor het visiteren en scherpen van een goudbalansje	0	6	0.
Voor ieder blokje hetgeen geredresseerd en tot zijn juiste gewigt moest worden gebracht	0	0	4.

Middelburg genoot in 1751 de eer den ijkmeester-generaal in zijn veste te zien. Per advertentie ¹⁾ van 14 Juni werd bekend gemaakt, dat JACOB L'ADMIRAL voornemens was «om alhier op dinsdag, woensdag en donderdag naastkomende, zullende zijn den 15, 16 en 17 dezer loopende maand, zitting te houden in den herberg «den Helm», ²⁾ tot het visiteren en eyken van de Goud- en andere Troische gewigten en schalen, volgens resolutie van H. Ed. Mog. Heeren Staten van Zeeland». Niet algemeen is het bevel van de Staten-Generaal in den lande nagekomen. Onder de vele doosjes met goudgewicht in mijn bezit, vertoonen slechts enkele het ijkmerk van JACOB L'ADMIRAL JR. Ook het Goessche

¹⁾ Naar een exemplaar van deze advertentie, berustende in de Prov. Bibliotheek alhier.

²⁾ De Helm was een voorname herberg, waarin o.a. in 1549 de burggraaf van Zeeland vertoefde; in 1542 hield de stadsbode er herberg. Later heette «de Helm» het Garenhuis en werd met de weeskamer, die er naast stond, bij het stadhuis betrokken. De Helm stond tusschen de weeskamer en Den Rooden Leeuw. De naam «De Helm» bleef in dien van het straatje bewaard.

DOMMISSE, Onderzoek naar de eerste omwalling en omgeving der stad Middelburg, 1904, blz. 65.

doosje is niet onderzocht. Het gewichtje van den gouden dukaat weegt daarin 2 engelschen 9 azen, terwijl het slechts 2 e. 8½ aas behoefde te wegen. Het zou dus door den ijkmeester-generaal zijn afgekeurd. De heer SASSEN vermeldt bij zijn omschrijving van het doosje van GERRET GEENS te Amsterdam, dat er in geschreven staat «deze schale met de blokjes hebbe laten ijken door de ijkmeester-Generaal van de Unie, 'L ADMIRAL genaemt en daarvan betaalt eene gl. en tien st., wanneer hij op den 10 Aug. 1753 op de Benistenkamer cessie hadde».

Het doosje van M. GROENGRAFT in mijn bezit, bevat 24 blokjes, die alle aan de onderzijde JACOB L'ADMIRAL JR's merk hebben. Op het ronde geelkoperen schaalte staan de initialen I. G., waaronder een driehoekje. Hier is mogelijk JOHANNES ANDRIESZ. GROENGRAFT of GROENGRACHT bedoeld, ijkmeester-generaal van Holland en West-Friesland, vóór ABRAHAM GR., die door JACOB L'ADMIRAL is opgevolgd.

Er is tot nu toe weinig aandacht geschonken aan de bijzondere cijfers en letters, die nu en dan op de keerzijde der blokjes voorkomen. Wij laten hier de teekens volgen op onze eigene exemplaren waargenomen.

Doosje van PAULUS DORSMAN.

Halve guinje en halve dukaton. Beide blokjes zijn gestempeld met een 3. Carolus, gestempeld met een 4.

Doosje van JOHANNES LINDERMAN.

Gouden dukaton en 2 pistolen, gestempeld met een 1.

Doosje JACOB L'ADMIRAL JR.

Dubbele gouden dukaat en halve pistool. Deze blokjes zijn in den linkerbovenhoek gestempeld met een A, waarin figuurtjes of drie bolletjes. Halve gouden rijder,

zelfde instempeling, bovendien ingestippeld 5 w. in schrijffletters.

Gouden rijder, verzwaard met een stukje lood of tin.
Halve guinje, door rood koper verzwaard.

Vier pistolen en een pistool. Deze blokjes zijn gestempeld met een C, waarin een bolletje.

Ander doosje van L'ADMIRAL JR.

Verschillende blokjes zijn links boven gestempeld met een B, met in ieder vakje een bolletje, terwijl andere blokjes met lood of tin zijn verzwaard.

Het is beslist zeker, dat deze letters en cijfers iets hebben moeten uitdrukken. De letters A. B. C. zijn misschien in volgorde met drie jaren tusschentijds gebruikt. Opvallend zijn de ronde bolletjes in de letters.

Nu zou men denken, dat, na de zeer uitvoerige publikatie van Mei 1750, geene moeilijkheden meer met de gouden munten zouden hebben plaats gevonden. Het tegendeel is waar. Tien jaren later moest de ordonantie weer worden herzien. Ook het goudgewicht werd opnieuw besproken. Wij schreven reeds, dat het was toegestaan geworden aan een der snoertjes van het balansje een gewichtje van 2 azen te bevestigen. Thans werd deze remedie nietig verklaard; voortaan zouden alle gouden gewichten worden gewogen, «zonder dat ooit meer van de gemelde twee azen-remedie zal mogen worden gebruik gemaakt». Jongere berichten over de goudkasjes en het goudgewicht zijn ons niet in handen gekomen.

Het Zeeuwsche doosje, in Goes bewaard, is weinig gebruikt. De glans van nieuwhed ligt er nog op. De kans bestaat, dat in andere archieven van armbesturen, godshuizen, enz., meerdere doosjes met Zeeuwsch goud-

gewicht zullen worden ontdekt. In Zierikzee is dit onderzoek reeds door den heer P. D. DE VOS gedaan, helaas met negatief resultaat. De mogelijkheid bestaat echter, dat hier en daar nog wel een doosje zal schuilen. De ontdekking daarvan zal dan misschien meerder licht over de Zeeuwsche goudgewichtmakers ontsteken, want, zooals de Duitse numismaat HERMANN GROTE schreef: *Hier ist ein Fall, wo man beim Denken nichts gewinnt; man wird nur tiefer dumm, je tiefer dass man sinnt.*

MARIE G. A. DE MAN.

N A S C H R I F T.

Nadat de voorafgaande bladzijden waren afgedrukt, bemerkten wij, dat de moeilijkheid, ondervonden bij het bestemmen van de Nos 20 en 21 van de lijst der gewichtjes, is veroorzaakt, doordat wij niet dadelijk hadden begrepen, dat die beide blokjes onderling van plaats waren verwisseld, m. a. w. dat het blokje No. 20 naar het vakje 21 had moeten verhuizen en No. 21 naar 20. Dan ware alles in orde geweest.

De Keizersgulden is een andere benaming voor den Karolusgulden van KAREL V, geslagen volgens de ordonnantie van 4 Febr. 1520. Zijn zoon PHILIPS liet later eveneens dergelijke munten slaan, die toen, met het oog op het Koninklijk borstbeeld, wel eens Koningsguldens werden genoemd. Meer algemeen is echter het woord «Karolusgulden» gebruikt.

De halve gouden reaal heeft nooit Keizersgulden geheeten, zooals ten onrechte is medegedeeld in de noot 1, behorende bij de beschrijving van het gewichtje 20.

M. D. M.